

מעשה ברבי דוד

**אמירות ומעשים שראיתי או שמעתי
מהגאון רבי דוד הלבני זצ"ל**

מאת הרב צבי לשם

מעשה ברבי דוד

אמירות ומעשים שראיתי או שמעתי מהגאון רבי דוד הלבני זצ"ל

מאת הרב צבי לשם

מבוא

רשימה זו כוללת מגוון זיכרונות אישיים משיחות שהיו לי עם מו"ר הגאון הגדול רבי דוד הלבני זצ"ל (בעל ספר מקודות ומסודות על הבבלי), במשך קרוב ליובל שנים שזכיתי להשהות במחיצתו, מאז שנפגשנו לראשונה בשנת תשל"ד בניו יורק, ועד לפטירתו בירושלים עיר הקדוש, תשפ"ב. כל מה שכתוב כאן הוא מכלי ראשון, בבחינת "בדידי הוה עובדא". הכל מובא למיטב זכרוני, כמו שהוא, מבלי להוסיף או לגרוע (חוץ מהערות הבהרה בסוגריים). רצוני בזה לחלוק עם אנ"ש בכל אתר ואתר את הדברים על מנת לזכות את הרבים בתורתו ובדרכו של מו"ר זצ"ל. שיהיו הדברים לעילוי נשמתו. אני מודה מקרב לב לידידי הטוב הרב שלום (מתן) שלום שליט"א, אחרון תלמידי הגר"ד זצ"ל, על עריכת הקונטרס. הרשות נתונה לכל אדם להפיץ את הקונטרס בכל דרך שהיא ללא מטרות רווח.

צבי אנשיל ב"ר אלימלך ז"ל הלוי לשם

ירושלים עיה"ק תו"ת, סיון, חודש מתן תורתנו, תשפ"ג

ravzvileshem@gmail.com

אִישִׁים וּשְׁיטוֹת

א': מאד העריך את הספר *אִישִׁים וּשְׁיטוֹת* לגרש"י ז"ל, ואמר שכדאי שמישהו יכתוב ספר דומה על הרבנים הגאונים שהיו מאז חתימת הספר.

ב': שאלתי אם למדו את ספר *קצות החושן* בסיגט, והשיב: "הקצות היה חלב האם שלנו"!

ג': אמר לי שבסיגט מאד החזיקו מרבי יצחק אייזיק סאפרין מקאמארנא ז"ל, ושהיה ענק גם בנגלה וגם בנסתר.

ד': בסיגט למדו בעיקר ספר *פני יהושע* וגם *שפת אמת* על הש"ס. לעומת זאת, לא למדו 'חידושי ר' חיים הלוי על הרמב"ם'.

ה': אמר פעם שספר *שפת אמת* עוסק בפשט, ואילו תורת בריסק בפלפול. סיפרתי את זה לראש חבורה בישיבת "מיר" והוא הגיב שההפך הוא הנכון.

ו': אמר שלדעתו שיטת בריסק מתעלמת מהפשט ברמב"ם, גם כשהרמב"ם גילה את דעתו באופן ברור במקום אחר.

ז': אמר לי שהפירוש הכי טוב לרמב"ם הוא ספר *אור שמח* לרבנו מאיר שמחה הכהן מדווינסק ז"ל, ומאד שיבח אותו.

ח': מאד החזיק מבעל *הנודע ביהודה* ז"ל ואמר לי שהוא היה גדול בחריפות יותר מהחתם סופר ז"ל.

ט': כינה לרבי עקיבא אייגר ז"ל "בין הכי חריפים שבאחרונים".

י': העריך את ספר *קונטרסי שיעורים* לגרי"ז גוסטמן ז"ל. בהשוואה ליתר ספרי האחרונים, הוא ראה בו ספר "מדעי" במקצת, כי הוא משתמש גם בירושלמי ובמדרשי הלכה ע"מ לפרש את הבבלי.

יא': סיפר לי פעם שאדמו"ר אחד ז"ל, ששימש גם כפרופ' במדעי היהדות, לא מצא את האיזון הנכון בין שני תפקידיו, ולא פירט.

יב': תיאר את הגר"ש ליברמן ז"ל כיהודי של אמונה פשוטה, שאינו מתעניין כלל בתיאולוגיה.

יג': היה אומר מפעם לפעם שבעברו הוא היה מקורב מאד לאדמו"ר רבי יואל מסאטמר ז"ל.

יד': פעם סיפרתי לו שיהודי אחד אמר לי שאי אפשר שגוי יוכל ללמוד גמרא, וענה לי "מורטון שמיט [מורי ז"ל, שהיה פרופ' להיסטוריה עתיקה באוני' קולומביה] יודע ללמוד גמרא".

טו': בקשתי ממנו לספר לי על הגר"ל גינצבורג ז"ל, וענה שכשהוא הגיע לסמינר הגר"ל כבר היה זקן וחולה, ולכן הוא לא ממש הכיר אותו [ובכל זאת לאחר פטירתו של הגר"ל, רבי דוד ערך את ח"ד של פירושו לירושלמי מסכת ברכות, בהוצאת בית המדרש לרבנים].

טז': פעם דברנו על גאון אחד ז"ל, [רב חרדי פולני משכונת הארלם שבניו יורק, שגם שימש כמשגיח כשרות ומורה פרטי לתלמוד בסמינר], ואמר לי שעם כל גדולתו, לא ברור "אם הוא יודע מה שאנחנו עושים כאן" [בגישה המדעית לתלמוד].

יז': ספרתי לו שאני לומד את ספר מקדש מעט על הלכות סת"ם לרבי אורי פיבל הלוי ז"ל, אב"ד ברודשין, והיה ברור שהוא מאד מעריך אותו.

יח': שאלתי אותו על פירוש יד פשוטה לד החזקה של הגרנ"א רבינוביץ ז"ל, ואמר לי שאין בו חידושים גדולים, אבל גם "שא"א לתפוס אותו בטעות".

יט': הראיתי לו ספר פופולרי על ראש ישיבה אחד ז"ל שהוא הכיר, והגיב, "חבל על הנייר".

כ': שאלתי אותו פעם בסמינר [בשנות ה-70], מי בין תלמידיו באמת יודע ללמוד טוב, וענה לי שר' אבי רייזנר הוא לומד מצוין.

כא': שוחחנו על מורי פרופ' משה אידל בשנת תש"ס [לערך] ואמר לי בהתפעלות, "הוא יודע כ"כ הרבה, והוא עדיין כ"כ צעיר"!

כב': על האמירה של אידל שהוא גדל "באזור של מקובלים" ברומניה, הגיב באמירה, "לא אזור של מקובלים היה, אלה אזור של 'עם-הארצים'!"

כג': הוא פעם שאל אותי האם מורי פרופ' שלום רזנברג [ז"ל] יודע ללמוד גמרא, ועניתי לו שכן.

כד': שאלתי אותו על "תורת הבחינות" של הרב מרדכי ברויאר ז"ל, והאם הוא "מודה במקצת" ל"תורת התעודות" של ביקורת המקרא? הוא ענה, "מודה במקצת? הוא מודה בכל!"

כה': פעם שאלתי אותו למה הגר"ש ליברמן ז"ל ופרופ' גרשם שלום ז"ל היו חברים כ"כ טובים. הוא ענה לי, "שניהם היו אוהבי תורה"!

כו': בפעם הראשונה שהוא ביקר בארץ ע"מ להרצאות בקונגרס העולמי למדעי היהדות, ראה שהסופר ש"י עגנון ז"ל יושב בקהל והיה בעיניו פלא. בחזרתו לנו יורק סיפר על כך לגר"ש ליברמן ז"ל. הגר"ש צחק ואמר, "עגנון תמיד אומר לי שהוא לא מאמין שיש לי תלמידים טובים בחו"ל, ולכן שלחתי אותו לשמוע אותך"!

כז': הוא גדל אצל סבו הרב ישעיהו ז"ל הי"ד כחסיד בעלז, אבל אחר שהתחתן עם הרבנית ציפורה ז"ל [נכדתו של האדמו"ר מויז'ניץ ז"ל], ראה את עצמו כחסיד ויז'ניץ.

כח': שאלתי אותו אם הכיר בסיגט את רבי משה טייטלבוים ז"ל [הבדק משה, האדמו"ר מסיגט, ולימים, לאחר פטירתו של דודו רבי יואל ז"ל, האדמו"ר מסאטמר]. הוא ענה בנימה של נוסטלגיה, "כן, למדנו יחד בחדר והוא לימד אותי איך לקרא שעון". [צע"ק, כי הבדק משה היה מבוגר מרבי דוד ביותר מעשר שנים].

כט': הוא פעם דיבר על המילון הארמי-אנגלי של מרקוס יסטרוב [Jastrow Dictionary] והתפלא על הרמה הטובה של האנגלית של יסטרוב, שהגיע לארצות הברית מאירופה בגיל שלוש ושבע.

ל': שאלתי אותו אם השקפתו בעניין ההתגלות היא דומה לזו של רבי נחמן קרוכמל (רנ"ק) ז"ל, בספרו "מורה נבוכי הזמן", ואמר לי ש"אנחנו" מקפידים על האמונה בהתגלותה השלמה של התורה, ולא הרחיב.

ענייני לימוד: שיטתו

א': אמר שהוא לא מבין למה קשה לאנשים להאמין שהאמוראים לא תמיד ידעו בדיוק מה אמרו קודמיהם, כי הרי אפילו בישיבות "מיר" ו"סלבודקה", שהיו קרובות אחת לשניה בליטא, לא ידעו באחת איך לומדים בשנייה.

ב': בשיעורים שלו במכון ללימודים מתקדמים, בתחילת הדיון, היה מרבה לשאול, "מי מדבר כאן" [בגמרא]? ואז היה שואל איפה הדובר מפסיק ומישהו אחר [בדרך כלל הסתם] מתחיל.

ג': לפני שנים רבות אמר לי ש"רק מי שיכול ללמוד פירושי בעל המאור ומלחמות ה' לרי"ף בקלות, כלומר כמו קריאה בעלמא, מוכן להיכנס ללימוד ביקורתי של התלמוד. נ"ל ששמעתי שנים לאחר מכן מד"ר צבי קנרק נ"י, שהוא כבר "הוריד את הרף".

ד': כשיצא לאור המהדורה השניה של ספרו *מקורות ומסורות* לסדר נשים [תשנ"ד], כתב בהקדמה, "היום ההשגחה...פתחה לפנינו לרווחה את שערי המדע (ודלתי הספריות) ואיפשרה לנו אפשרויות מדעיות אשר לא שערנום מקודם... ומי שאינו משתמש בהם, עתיד ליתן דין וחשבון. (על פי ירושלמי סוף קידושין)". שאלתי אותו למי הכוונה, וענה שכמובן שהכוונה הוא רק למי שמודע לשיטות המדעיות, ומסרב להשתמש בהן. והרגשתי שהוא מתכוון לראש ישיבה מסוים שליט"א [ז"ל].

ה': פעם הראה לי סוגיה שבה נראה שאמורא מגיב לסתם, ואמר: "אפרים [בנו, הרב אפרים בצלאל הלבני שליט"א] ניסה מכאן לתקוף את שיטתי [על איחור הסתם], אבל הוא לא צודק", והראה לי איך שהוא מבין את הסוגיה.

ו': שאלתי אותו איך יכול להיות שיש הבדלים גדולים בין גרסאות בכתבי יד. הוא אמר לי שזה קורה אפילו בדפוסים. אז הוא הראה לי שלוש מהדורות שונות של הירושלמי. בראשונה היתה מילה ארוכה בסוף השורה. בשניה קצרו את המילה, ובשלישית השלימו את המילה למילה אחרת ממה שהיה בראשונה! ואמר שמהשינוי הזה יש נ"מ להלכה (בקודשים)!

ז': פעם הוא היה נוכח כשהעברתי שיעור לקראת פורים. הבאתי את ספר *פחד יצחק* לגר"י הוטנר ז"ל לפורים (סי' טו') על השאלה למה יש שני ימים נפרדים של "פורים" ושל "שושן פורים". אחרי השיעור ציין שהוא לא מאמין שמה שחידש *הפחד יצחק* בזה הוא באמת הפשט.

ח': אמר לי שכמעט כל חוקרי הספרות הרבנית (חוץ מר' צבי מנחם פינלש ז"ל) החליטו לחקור את ספרות חז"ל חוץ מהבבלי, כי הבבלי היה במרכז הלימוד הישיבתי. אבל הוא נשאר עם הבבלי.

ט': שאלתי אותו למה התחיל לחבר את *מקורות ומסורות* דוקא על סדר נשים, וענה שבאותו הזמן הוא עסק בסדר נשים [נ"ל במסכת גיטין]. אז שאלתי למה הוא דילג על שבת, עירובין ופסחים בחיבור *מקורות ומסורות* על סדר מועד, ורק חזר אליהם אח"כ. הוא ענה לי שמכיון שהם עוסקים בהלכה למעשה בענינים חמורים, הוא פחד שאנשים אולי ירצו לפסוק הלכה ע"פ דרכו בפירוש הגמרא, דבר שהוא שלל לגמרי. אצלו לימוד הפשט היה "תורת אמת", ופסיקת ההלכה היתה "תורת חיים", עם כללים שונים לגמרי.

י': סיפר לי שהוא לא כ"כ ראה את החשיבות של לימוד האגדתא שבבבלי לפי השיטה שלו, אבל בכל זאת ציין שתלמידו פרופ' ג'פרי רובנשטיין נ"י [אוני' ניו יורק] כן עושה כן. הוא מאד שבח את ספרו של פרופ' רובנשטיין, *The Formation of the Babylonian Talmud* (2013), המבוסס על המבואות ל*מקורות ומסורות*.

יא': בדרך כלל הוא היה מלמד את המסכת שבאותה העת היה כותב עליה *מקורות ומסורות*. בסמינר הוא היה מעביר שיעור בימי ראשון באמצע היום. הבניין כולו היה שומם (חוץ מהספרייה) כי יום ראשון הוא יום חופשי, ונראה לי שהוא רצה להעביר בכך מסר שאין חופש מתלמוד תורה. היינו צריכים לשבת עם *דקדוקי סופרים* ליד הגמרא, כי אמר, "שא"א להתחיל ללמוד לפני שמחליטים מה היא הגרסה הנכונה". היינו לומדים את הסוגייה עם מגוון ראשונים, בדרך כלל למדנו את כל רש"י והתוספות, וגם כל ריטב"א ומאירי. בלימוד [מסכת עירובין] השתמשנו גם בראשון פחות מוכר – ר' ישמעאל בן חכמון. פעם ביקשנו ללמוד סוגיה עם אחרון כדי לטעום מהסגנון הזה ולמדנו עם פירוש *הגאון יעקב*, תלמידו של הגאון מוילנא. חלק משליטתו בספרות הרבנית, הייתה גם הידיעה אילו ראשונים ואחרונים חשובים במיוחד לכל מסכת. רק לאחר מכן הוא היה מסביר ע"פ דרכו, ואת חידושיו על איך הסוגייה התפתחה. ככה הוא היה מתרץ גם את חלק מהתמיהות של המפרשים. בשנותיו האחרונות, בשיעוריו ב"מכון ללימודים מתקדמים" היה בדרך כלל מתחיל מיד בניתוח הסוגיה לפי שיטתו.

ענייני לימוד: כלליים

א': כשישב שבעה על אשתו הרבנית ציפורה ז"ל [בין המנחמים היה הרב פרופ' דניאל שפרבר שליט"א], סיפר שכנער לקחו אותו לאדמו"ר רבי ישראל מויז'ניץ ז"ל [סבו של אשתו הרבנית] להיבחן, וידע הכל. בסוף האדמו"ר שאל אותו, למה הלכות תשובה מופיע *במשנה תורה* להרמב"ם אבל לא *בשלחן ערוך*, ולא ידע לענות. ענה האדמו"ר בעצמו בבדיחותא: "כי הרמב"ם מביא את כל ההלכות, והשלחן ערוך רק את אלה שנהגות בזמן הזה".

ב': נ"ל שסיפר לי שציפורה הייתה נוכחת בבית של הסבא (בחדר אחר) באותו המעמד, והיה דיבור על זיווג ביניהם, אבל הם לא נפגשו כלל. רק אחרי השואה פגש אותה בברוקלין קולג' והתחתנו.

ג': הסתייג מקביעת אחד מחוקרי הקבלה, שהקבלה הושפעה מהנצרות.

ד': אמר לי פעם שישיבת "מרכז הרב קוק" היא ישיבה חשובה עם מסורת מיוחדת.

ה': סיפר לי שבזמן הפולמוס ההלכתי בארצות הברית על הנושא של הפריה מלאכותית, חסידי סאטמר בקשו ממנו לבדוק גרסה בכתב יד של התוספתא [נ"ל], כדי לבסס את הפסיקה שלהם נגד שו"ת *אגרות משה*. הוא שמח בזה שהיו מוכנים להשתמש בגרסאות בפסיקת ההלכה.

ו': לאחר שכתב בזיכרונותיו [תשנ"ו. ככה היה אומר, "ספר הזיכרונות", ולא אמר "אוטוביוגרפיה"] שהפסיק לעיין בספר *נועם אלימלך* כשהיה ילד, שאלתי אותו איזה ספר חסידי הוא כן אוהב, וענה *קדושת לוי*.

ז': בסעודת ברית המילה של בננו מעין זאב נ"י, אמר, "באתי מוכן לברית, אבל לא למעין"! הוא דרש בענייני מקוואות ומעינות, ובאמצע פרץ דיון בינו ובין מו"ר הרב יעקב משה פופקו ז"ל, האם הטהרה במקווה הוי מצוה או רק הכשר מצוה. הוא טען שהיא רק הכשר מצוה והרב פופקו טען שהיא מצוה בפני עצמה.

ח. אמר כמה פעמים שאע"פ שבית שמאי במקום בית הלל "אינו משנה" (ביצה יא ע"ב), שיטתם עדיין נחשבת תורה, וגם מי שלומד רק את דברי בית שמאי כל היום עדיין מברך את ברכות התורה. ובזה רמז גם לשיטת הלימוד שלו, שהיה לעיון אבל לא להלכה למעשה.

פסיקות והנהגות

א': אמר לי שכשמישהו שואל אותו שאלה הלכתית, הוא פוסק "לפי השלחן ערוך", גם אם הוא סובר אחרת, כי "מן הסתם זה מה שהשואל מחפש".

ב': פעם נכנס בחור לבית הכנסת בזמן שהציבור התפללו קבלת שבת ושאל אותו אם הוא יכול עדיין להתפלל מנחה. הוא הראה לו להתפלל בחדר צדדי, כי אינו ראוי להתפלל תפילה של חול בזמן שהציבור כבר מתפלל תפילת שבת.

ג': אמר לי שע"פ ההלכה מותר "להחזיר שטחים" מארץ ישראל תמורת שלום, קל וחומר משם הוי"ה שנמחק כדי לעשות שלום בין איש ואשתו [בעניין הסוטה, ראו רמב"ם הלכות חנוכה ד:יד], כי שם הוי"ה יותר קדוש מקדושת הארץ [ונ"ל שהתכוון גם ששלום בארץ עולה על שלום של זוג פרטי].

ד': לשואל אחד על ענייני זיווג אמר שאם הוא מקיים את מצוות עונה ביום, יש לסגור את הווילונות לפחות חלקית, כדי שיהיה חשוך במקצת.

ה': אמר לי שהיה עדיף לסמוך על שיטת בעל המאור [מובא בספר התרומות מ"ה, ד] ששמיטה בזמן הזה רק בגדר מנהג חסידות, במקום להזדקק להיתר המכירה, שנראה כהערמה גלויה.

ו': אמר שיש לעמוד לאמירת "מזמור שיר ליום השבת" בקבלת שבת, משום שנחשב "עדות".

ז': אמר לי שהוא סובר כשיטת רבי יואל מסאטמר ז"ל, שהמחיצה צריכה להיות מספיק גבוהה שתכסה אפילו את ראשיהן של הנשים, ולא כדברי שו"ת אגרות משה [א"ח א', ס' לט], שקבע שיעור יותר נמוך [במחיצה גבוהה עד אחר הכתפיים שהוא י"ח טפחים].

ח': פעם נתן היתר לאחד לנסוע לחוף מעורב עם אשתו, משום שלום בית.

ט': אמר שלמי שבאמת מרגיש הכרת הטוב לקב"ה על הקמת מדינת ישראל, מותר להגיד הלל עם ברכה ביום העצמאות.

י': אמר לי שמותר לשמוע מוסיקה קלאסית [מוקלטת] בספירת העומר [בבין המצרים?].

יא': פעם בשיעור, תלמיד אחד שם ספר תוספתא מעל ספר תנ"ך והעיר לו שאסור.

יב': בשנותיו האחרונות חזר למנהג החסידי של חגירת גרטל לתפילה, אבל רק בשבת.

יג': נהג לאכול ארוחת בוקר רק בחג הסוכות, ע"מ לברך "לישב בסוכה".

יד': בחול המועד סוכות היה מעביר שיעור בסוכה, ולימד מתוך מסכת סוכה.

טו': פסל רב שלדעתו הקל בשימוש בחשמל בשבת מלהיות מסדר קידושין.

טז': פעם ערך חופה, והיה חסר אחד למניין. היה אפשר להביא יהודי שלא כ"כ הקפיד במצוות [המכונה "דתי לייט"], או חסיד חב"ד "משיחיסט", והעדיף את הראשון.

יז': אמר לי פעם שבדרך כלל נשים חלשות ["deficient"] באמירת ברכות הנהנין.

יח': לאחד ששאל על פערים דתיים בשידוכים אמר שאשתו של אחד ממנהיגי האורתודוקסיה בארה"ב אפילו כותבת בשבת.

יט': לאחד ששאל על שידוך עם בחורה שאין לו איתה שיחה זורמת בנושאים אינטלקטואליים, אמר שלא כדאי להמשיך.

כ': הצדיק מנין "קצר" [ללא חזרת הש"ץ] למנחה של עובדים בספרייה הלאומית ע"מ שלא "לגזול" זמן מיותר מהמעביד.

כא': לשואל שאמר שקשה לו לברך "שלא עשני אשה" הורה שעדיף לדלג על הברכה מאשר לברך נוסח חלופי ["שעשני איש" וכדומה].

כב': פעם סיפר על רב אחד באירופה שסמך על שיטת יחיד של אחד הקדמונים [נ"ל שאמר בעל השאילתות] שחמץ בפסח אינו אסור במשהו, כדי להציל את האוכל של אישה ענייה וזקנה מלהיות חמץ, וראה בזה דוגמה ראויה של מורה הוראה.

כג': בסמינר בשנים אלה התפילות של ימות החול היו עם מחיצה, אבל התפילות בשבת התקיימו באודיטוריום, בהפרדה בין גברים ונשים, אבל ללא מחיצה. הוא היה יושב בקצה של עזרת הגברים, בריחוק מהנשים, אחרי עמוד, וכך נהגו גם חסידיו.

כד': אמר לתלמידיו בסמינר שמי שרוצה להימנות על אנשיו חייב להצטער אם מפספס את תפילת מנחה ולסרב להאמין בתורת התעודות של ביקורת המקרא. והבנתי שכוונתו שחייבים להקפיד גם במצוות וגם בעניני אמונה.

כה': נ"ל שאמר שיש להגיד "אבינו מלכנו" בתפילת מנחה בתענית אסתר.

כה': שאלתי אותו אם מותר לרשום הערות בגליונות של ספרי קודש, וענה לי "עדיף שלא, אם באמת חייבים, רק בעיפרון".

כו': כשהייתי צעיר, חזרתי לשורשיי החסידיים. בעקבות כך שאלתי אותו אם עלי להפסיק לאכול געברוקט (מצה שרויה) בפסח. הוא ענה לי, "אם לא הפסקת עדיין – אל תפסיק". אז הוא סיפר שאדמו"ר אחד צעיר ש"לא אכל געברוקט", היה אוכל מאותה הצלחת יחד עם אמו, שכן אכלה גרבקס! ועד ליום הזה בני משפחתי מכירים טובה רבה לגר"ד על פסיקה זו שנתן לי.

סיפורים קצרים ואמירות שונות

א': סיפר לי פעם שלפני השואה, בישיבות שבהונגריה, ערב ליל טבילה של אשת אברך, אותו אברך היה ממציא איזו תירוץ לחזור הביתה מוקדם ע"מ להיכנס למצב רוח נכון לקראת הזיווג, כי "אי אפשר להיות עם אשתך כשהראש שלך בתוספות".

ב': פעם אמר לי שבסיגט, בלילי חג השבועות, כשהאדמו"ר היה קורא את התנאים והכתובה שבין הקב"ה ובין עם ישראל [מרבי ישראל נג' ארה ז"ל], כל הקהל התרגש מאד.

ג': פעם פגשתי מישהו שלמד איתו בישיבת "חיים ברלין". אותו יהודי סיפר לי שבישיבה כולם ידעו שהוא בקי בש"ס ופוסקים, אלא שהוא לא היה חזק בספרא. כשסיפרתי לו את זה צחק ואמר, "אם באמת הייתי חלש בספרא, הרב הוטנר לא היה לומד אתי בחברותא במשך שבע שנים!"

ד': לפעמים הייתי שואל אותו אם רב זה או אחר באמת היה גדול בתורה. כמה פעמים ענה לי, "כן, גדול, אבל לא גדול כמו הרב ליברמן!" אמר לי שהרב פרופ' א"א [לואיס] פינקלשטיין ז"ל היה גאון, ושהרב פרופ' מקס קדושין ז"ל היה תלמיד חכם גדול.

ה': סיפר לי שבכתבה עליו בעיתון ה"ניו יורק טיימס" [1977], הוסיפו לו עניבה בתמונה המשפחתית מאירופה, והוא חשב שזה מוזר ומיותר.

ו': פעם שאלתי אותו איך התמונה המשפחתית [שהייתה תלויה במשרדו בסמינר, ואח"כ בדירתו בירושלים] שרדה את השואה. הוא הסביר שעוד לפני השואה אחד מבני המשפחה שלח אותה לקרוב משפחה שכבר היגר מאירופה, ושנשתמרה אצלו.

ז': עד שהוא לא פרסם את ספר הזיכרונות שלו, כמעט שלא דברנו על השואה. מאז, דברנו על השואה פעמים רבות.

ח': הוא מאד אהב לדבר בלשון הקודש, ומאז שעלה ארצה כמעט ולא דבר אתי עוד באנגלית. אבל כשהוא היה משוחח בידיש היה ניכר כמה הוא מתענג גם על שפה זו. ופעם הוא אפילו נתן הרצאה על הנושא של שפת היידיש.

ט': פעם הפגשתי בינו ובין אחייני, יהושע נ"י, שהוא בעל פאות ארוכות. רבי דוד שאל אותו "האם אתה חרדי" ואחייני ענה בשלילה. ואז אמר לו ר' דוד: "אבל אני כן חרדי!"

י': בכל חתונה שהיה נמצא בה, השלחן שבו הוא ישב בסעודת המצווה היה מלא אנשים מסביב שרצו לשוחח אותו, בחינת תל תלפיות שהכל פונים אליו [ראו ברכות ל ע"א]. כמו כן בשנים שהיה יושב כל יום בספרייה הלאומית, רבים היו "עולים לרגל" ע"מ לשוחח אתו.

יא': אחרי שבננו הצעיר התחתן, ונשארו בנותינו עדיין פנויות, אמר "רק עוד שלוש כתובות לקרוא"!

יב': שאלתי אותו האם הוא רוצה לבקר בסיגט וענה: "ראיתי את סיגט בתפארתה, למה לראותה בחורבנה"? אבל בנו הרב אפרים שליט"א כן נסע לשם.

יג': פעם סיפרתי לו שאני הולך ברגל רחוק לבית כנסת מסוים בליל שבת, ואמר, "אם כבר הולכים כ"כ רחוק, כדאי ללכת לכותל להתפלל במנין של ויז'ניץ"!

יד': כששמע שהרב משה טברסקי הי"ד [בנו של האדמו"ר מטולנה ז"ל] נרצח בפיגוע בהר נוף, מיד הגיב, "אוי, עטרה [הרבנית טברסקי, אימו של הנרצח] עדיין בחיים"!

טו': בשנות השמונים כבר התחיל לחשוב על עליה לארץ. הוא שאל את תלמידו הרב פרופ' גרשון ביקון שליט"א, כמה כסף צריכים להרוויח על מנת להתפרנס בצורה סבירה בארץ ישראל, וענה לו, כאלף דולר לחודש.

טז': אחרי הפסקת החשמל הגדול בניו יורק בקיץ של תשל"ז, נפגשנו למחרת בבוקר באקראי בפינת רחוב ברודווי ורח' 116, וטיילנו ברחוב ברודווי בצד המערבי לכיוון דרום לראות את כל ההרס והחנויות שנבזזו בלילה.

יז': אמר לי פעם שאחרי שג'קי קנדי [אשת הנשיא ג'ון קנדי] התחילה להופיע בפומבי ללא כובע, שחלק מהנשים האדוקות בארה"ב התחילו לזלזל יותר בחיוב כיסוי הראש.

יח': הראיתי לו שכתוב בספר *Larger than Life* לרב ש"ש דויטש שליט"א, שרבי דוד אמר שהרב הוטנר ז"ל לא הסכים שתלמידי ישיבת "ר' חיים ברלין" ילכו להלווייתו של האדמו"ר הריי"ץ מליובאוויטש ז"ל, ואמר שהוא אינו זוכר אם זה אמת או לא.

יט': נהג לספר שהוא נולד בצום גדליה. אבל במצבה שלו כתוב שהוא נולד ביום ד' [ולא ג'] תשרי [אמר לי בנו הרב אפרים שליט"א שאולי היה צום נדחה, אבל לכאורה גם זה אינו מסתדר, וכל הענין צ"ע].

כ': בהספד על אשתו הרבנית ציפורה ז"ל, פתח באמירה ש"אדם שאשתו נפטרה עליו, חשך עולמו, גם כשהיא היתה חולת אלצהיימר במשך שנים רבות". הוא גם ציין שהיתה "מאחת המשפחות הכי מיוחסות בעולם החסידי".

כא': כמה פעמים בקשתי ממנו לתת לי סמיכה [נוספת, מעבר לזו של הרבנות הראשית לישראל], ותמיד התחמק.

כב': בתקופה של הפולמוס על "שיטת הרבדים" בלימוד הגמרא, סיפרתי לו שראש ישיבה אחד שליט"א, מהציונות הדתית, אמר בשיעור ש"חוקרי התלמוד הם יותר גרועים ממחבלים מתאבדים [לא עלינו], כי המחבלים הורגים את הגוף והחוקרים הורגים את הנשמה". הוא צחק ואמר שמן הסתם אותו ראש ישיבה ציוני איננו יודע שהוא עושה פרפרזה לפתגם ידוע של הנטורי קרתא, "הציונים יותר גרועים מן הנאצים. הנאצים רצחו את הגוף, והציונים רוצחים את הנשמה"!

כג': פעם סיפרתי לו שמשוהו היה "בעל תשובה" של רבי שלמה קרליבך ז"ל, ושאל אותי, "האם לקרליבך יש בעלי תשובה"? ועניתי שאכן כן.

כד': כשעזב את הסמינר עקב ההחלטה לתת הסמכה לנשים, פרופ' גרשם שלום ז"ל התפלא ואמר לו, "אבל אתה הולאהאוזן [Julius Welhausen], הנחשב אבי הביקורת המקרא הגבוהה של התלמוד"!

כה': רב פרופ' אחד אמר שהגר"ש ליברמן ז"ל התנגד להסמכה של נשים בסמינר כי זה נעשה כדי להחליש את ההלכה, אבל לו היה בחיים היה תומך בהסמכה של נשים ב"אורתודוקסיה הפתוחה" ("Open Orthodoxy"), כי זה בא לחזק את ההלכה. סיפרתי לו והוא הגיב בלעג, "אני מטיל בזה ספק".

כו': שאלתי אותו, איך להערכתו, היה הרב פרופ' א"י השל ז"ל מגיב ליוזמה להסמיק נשים לרבנות, לו היה עדיין בחיים בעת הפולמוס. הוא ענה שמן הסתם הרב השל היה תומך.

כז': לפעמים כשכתב לי מכתב היה כותב "לרב אנשיל", ולא "צבי" או "צבי אנשיל".

כח': בימי חול ובימי שבת קודש נהג להתפלל ללא סידור. בימים טובים התפלל עם מחזור. שמעתי מבנו ר' ישעיהו נ"י שחשש שיתבלבל בקורבנות.

כט': בתפילת שחרית בסמינר, הוא היה מתפלל בחדר צדדי ונכנס לבית הכנסת לפני "ברכו". הוא התפלל תפילת ש"ע עם טליתו על ראשו.

ל': הוא נהג לסיים כל ארוחה עם כוס תה, ואמר לי בנו הרב אפרים שליט"א, שאם הוא אינו שותה כוס תה בסוף, זה כאילו שהארוחה לא התקיימה!

לא': בסמינר, כשמישהו היה בא למשרדו לשוחח אתו בעניין אישי, היה יוצא מאחורי שלחן העבודה שלו ומתיישב בכורסה ירוקה גדולה.

לב': כשקרא את הכתובה בחתונת בנו אליהו יוסף נ"י, חזר על המילה "שטרי" פעמיים, פעם עם פתח ופעם עם חיריק [נ"ל].

לג': כשהיה קורא כתובה, אנשים היו אומרים שהוא נשמע כאילו שהוא מספר סיפור.

לד': הרבה פעמים בקשתי את ברכתו והיה תמיד מברך אותי "בכל הברכות הכתובות בתורה". ונ"ל שלפעמים היה אומר "בכל הברכות שכתובות ושאינן כתובות בתורה".

לה': פעם כתב לי שכשהוא יגיע לארץ, "נשתעשע בדברי תורה ומחשבה", ופעם כתב, "בדברי תורה ויראה", ופעם אחרת, "תורה ומוסר". במכתב מא' דסליחות תשנ"ז, כתב לי: "יהי רצון שנזכה לראות בהושע יהודה וירושלים, ושהבלבול השורר היום הכא והתם יעלם, ונכיר את דרכנו וכיווננו". ואינני זוכר מה היתה כוונתו בזה.

לו': כתב לי שני מכתבי ברכת "מזל טוב" לרגל לידות של ילדים. באחד מהם רשם מקורות לעיון על "תורה, חופה ומעשים טובים", כולל הפניות למקורות ומסורות.

לז': כתגובה לדברים שכתבתי לו על השואה, הגיב במכתב [ההדגשים במקור], "דרושה אמונה יותר חזקה להאמין כשדרכיו נסתרות מאתנו. הבחינה של לא 'תעשון כן לה' אלקיכם במובן אל תצדיק אותי, נובעת מאמונה עמוקה שאע"פ שאין אנחנו מבינים אותו, ואין אנו יכולים להצדיק אותו, בכל זאת אני מאמין. המושג התיאולוגי 'כל מה דעביד רחמנא לטב עביד', כשהוא מתייחס לכלל ישראל, לרבים ולציבור (ואין זה ענין ל'מפי עליון לא תצא...') בא מחוסר אומץ להתמודד עם הריאליות של החיים. והדברים עתיקים".

לח': פעם שוחחנו על השואה. הזכרתי את סה"ק "אש קודש" של האדמו"ר מפיאסצנא הי"ד, והבנתי שהוא לא כל כך הכיר. בביקור הבא שלי אצלו בניו יורק, הבאתי לו עותק.

לט': הוא היה הסנדק בברית מילה של אחד הבנים שלנו, נתן דרשה בסעודת בר מצוה אחת, וקרא את הכתובה בשלוש מהחתונות שעשינו.

מ': כשהתארסתי עם אשתי ג'ולי תחי', הלכתי לקבל את ברכתו ואח"כ התקשרתי להוריי.

מא': כשג'ולי נסעה לארץ קיץ אחד, להתנדב בקיבוץ סעד, הוא שלח אותה לבת דודה של אשתו, הרבנית ציפורה בן שלום ז"ל [בתו של האדמו"ר מויזניץ ז"ל], ובעלה הרב ד"ר ישראל פרידמן בן שלום ז"ל [לימים האדמו"ר מפשקאן בירושלים], והיא נעשתה בת בית אצלם.

מב': בחתונה אחת שהיתה שמחה במיוחד אמר, "נראה לי שעוד כמה שידוכין יצאו מחתונה זו".

מג': חבר שלי בא לבקרו, ורבי דוד מיד שאל אותו: "למה אתה עדיין לא נשוי"?

מד': פעם ראיתי אותו יושב בספרייה הלאומית ומדבר עם פרופ' יונה פרנקל ז"ל. ושמעתי שהיו מספרים בדיחות.

מה': בתפילות שבת בסמינר הייתי יושב קרוב אליו ומשתדל להקשיב לקולו הערב, ולשיר יחד אתו.

מו': בשנים של מחלתו בקש ממני פעמים רבות להתפלל עליו. נ"ל שעיקר כוונתו היתה כדי שיוכל לעסוק בתורה בעיון כמו מקודם. בתקופה זו גמרא מסכת חולין הייתה תמיד פתוחה בפניו על שלחנו.

מז': בקשר ל"חתימה" של יום הכיפורים אמר לי ש"אנחנו רושמים את הצ'ק וה' חותם עליו".

מח': סיפר לי פעם שבמחנות הריכוז של הגרמנים ימ"ש, שהיהודים מיוון סבלו יותר מכל האחרים. הם לא הבינו גרמנית, וגם לא יידיש, ולכן לא יכלו לתקשר עם אסירים אחרים על מנת להבין מה קורה.

מט': שאלתי אותו אם זה נכון שהגר"ש ליברמן ז"ל והסופר אלי ויזל ז"ל היו באמת חברים טובים, וענה לי שכן.

נ': שאלתי אותו למה הוא רצה לקבל סמיכה מהגר"ר משה בנימין טאמאשאוב (מבי"ט) ז"ל אם כבר היה לו מהדיין הג"ר זלמן לייב גרוס ז"ל מסיגט. הוא ענה שהוא רצה סמיכה גם מ"גדול ליטאי".

נא': סיפר לי ששמע על הפרופ' רי"נ אפשטיין ז"ל, שאצלו העונג שבת הכי גדול היה לשוחח על שינוי נוסחאות בספרות חז"ל.

נב: כשלמדתי אצלו בניו יורק, שנה אחת הלכתי להתארח בביתו בליל הסדר שערך. בנו שי היה הצעיר (כבן 10), הוא ישב ליד אביו, ובסוף כל קטע בהגדה, אחרי כל הדיונים, הרב היה פונה אליו ומסביר את הפסוק של אותו קטע ומוודא שהוא מבין את פשט הדברים לפני שהמשכנו. "והגדת לבנך" - כפשוטו.

ואמרו לי עליו

א': אחרי סעודת ברית המילה של בנו מעין נ"י אמר לי ידידי הרב חיים קורנברג שליט"א, "הרבי שלך ממש מתוק!"

ב': ישבתי אתו בסעודת חתונה יחד עם ידידי הרב פרופ' יהושע ברמן שליט"א. לאחר הסעודה אמר לי הרב יהושע, "ידעתי שהרבי שלך גאון, אבל לא ידעתי שהוא כ"כ מלא חן [charming]!"

ג': פעם הוא העביר שיעור בדירה שלנו בירושלים להסביר את שיטתו, והשתתף בו הרב חיים הלוי טבסקי שליט"א, שהיה אז הר"מ שלי ב"ישיבת המבשר". בשיעור הבא שלו בישיבה, לאחר שהסביר את הסוגיה ע"פ הראשונים והאחרונים, אמר הרב חיים, "ונ"ל שככה אפשר להסביר ע"פ שיטת הרב דוד הלבני", ונתן הסבר בהתאם.

ד': בחתונתה של בתנו שושנה סופי תחי', סיפרתי לאדמו"ר חסידי אחד שליט"א, שנוכח רב אחד שהוא גאון בתורה [מו"ר הג"ר יהושע רייך שליט"א]. ענה לי האדמו"ר, "כאן יש רק גאון אחד", והצביע על רבי דוד. בסעודה שניהם ישבו יחד זמן רב והשתעשעו בדברי תורה וחכמה.

ה': פעם אחרת אותו האדמו"ר שליט"א שאל אותי בפליאה: "אבל מאיפה הוא קבל את שיטת הלימוד שלו"? אחרי פטירתו כתב לי האדמו"ר, "נשאר חור גדול, צריכים להתחיל ללמוד!"

ו': הרב חיים צבי וסרמן ז"ל סיפר לי שפעם הוא הגיע למשרדי הסוכנות היהודית בניו יורק ובאותה השעה הגיע גם רבי דוד. השומר לא הכיר את רבי דוד ולא רצה להכניסו. הוא שאל את הרב וסרמן, "האם אתה מכיר אותו", והרב וסרמן ענה, "האם אני מכיר אותו – כל העולם מכיר אותו"! וגם הוא פעם שאל אותי בפליאה, "אבל מאיפה הוא קבל את שיטת הלימוד שלו"?!

ז': אמר לי פעם תלמידו הרב פרופ' גרשון ביקון שליט"א, שלפעמים בחוגים כמו סאטמר לומדים סוגיה בדומה לשיטתו של רבי דוד, אלא שהם עושים את זה באופן אקראי וללא שום מודעות עצמית להשלכות של מה שהם עושים.

ח': כשמו"ר הרב פרופ' דב זלוטניק ז"ל מסר לי את ספרו על המשנה, *The Iron Pillar: Mishna, Midrash, Mishnah and Gemara*, שאלתי אותו על ספרו של רבי דוד על המשנה [Midrash, Mishnah and Gemara]. הוא ענה לי, "אינני רוצה להגיב לספרו של ר' דוד".

ט': בערך עליו באנציקלופדיה יודאיקה [מהדורה הראשונה], שנכתב על ידי ידידו הרב פרופ' משה צוקר ז"ל, כתוב ש"שיטתו לפעמים מביאה להגזמות לגבי תיאורו של התהוות התלמוד" ["Occasionally leads Weiss to slightly exaggerated conclusions concerning the nature of the Talmud as a whole"]

הוא מאד הצטער על כך ואמר לי שזו היתה תוצאה של תרגום לא מוצלח של המקור העברי של הרב צוקר.

י': הבאתי אליו את ידידי הרב יאיר דרייפוס שליט"א, [ראש ישיבת "שיח יצחק"], לשוחח אתו על שיטתו בלימוד וגם על שיטתו של מו"ר הרב שג"ר ז"ל. הרב דרייפוס מסר לו את ספר *בתורתו יהגה* של הרב שג"ר ואמר לו שהרב שג"ר לפעמים מצטט אותו בשיעוריו. הוא שאל את הרב דרייפוס, האם הוא מכיר את בנו הרב אפרים, ואמר: "אפרים הוא תלמיד חכם גדול". הרב דרייפוס בביקור זה התפלא ממנו מאד.

יא': שאלתי את הרב חיים הלוי ברובנדר שליט"א [אז ראש ישיבת "המבשר", שהכיר את רבי דוד היטב מהתקופה שלימדו יחד באוני' בר-אילן, ונ"ל שהיו נוסעים לשם ביחד מירושלים], למה אנחנו איננו משלבים את השיטה הביקורתית בתוך לימודנו בישיבה, וענה שזה אינו לפי מסורת הלימוד של הישיבות. כידוע רבי דוד שמח מאד כשישיבות או בני תורה אכן השתמשו בשיטתו [עי' ההקדמה *למקורות ומסורות* לסדר נשים, מה' השנייה].

יב': הרב שלמה ריסקין שליט"א, [רב העיר אפרת] אמר לי פעם שלפעמים *מקורות ומסורות* מזכיר לו את "שיטת הפלפול" של שיטת טלז.

יג': ידידי הרב דוד ספרלינג שליט"א [ראש בית המדרש במדרשת "נשמת"] פעם הסיע את רבי דוד לחתונה של אחד מילדינו. לאחר פטירתו של רבי דוד הוא סיפר לי שכל הדרך דברו בלימוד ושרבי דוד אמר לו שהוא "לומד את הגמרא שהיתה לפני שהיתה הגמרא שלנו".

יד': פעם מישהו אמר לי שרבי דוד תמיד הולך עם שרוול ארוך כדי שאף אחד לא יראה את המספר של מחנה הריכוז על זרועו. סיפרתי את זה לבנו הרב אפרים שליט"א, ואמר לי שאין לו מספר על זרועו.

טו': לפני שנים רבות ישבתי עם ר' ד"ר ידידיה כהן ז"ל [לימים ראש ישיבת "הקיבוץ הדתי"]. דברנו על מחקר תלמודי והבנתי שלא כל החוקרים מוצאים חן בעיניו. שאלתי "אבל מה עם הרב הלבני"? חיך וענה, "הלבני הוא שונה, הוא נשאר ישיבה-בחור".

טז': לאחר שקרא את ספר הזיכרונות, אמר לי הרב מנחם מנדל בלאכמן שליט"א [ר"ם בישיבת "כרם ביבנה" ובמדרשת "נשמת"], שהוא "נפש מיוסר" ["a tortured soul"].

יז': סיפר לי חוקר החסידות הרב פרופ' אברהם יצחק [ארתור] גרין שליט"א, שהוא החל את לימודיו בתלמוד ב"חברותא" עם רבי דוד במחנה "רמה", ומאד הכיר לו תודה על כך.

יח': סיפר לי פרופ' יהונתן גארב נ"י מהאוני' העברית, שהשתתף בשיעוריו במכון ללימודים מתקדמים, שהוא "חד בדרא".

יט': פעם בשיעור מורי פרופ' שלום רוזנברג ז"ל אמר בחצי בדיחה, "לתלמוד גמרא צריכים גם להיות קצת תמים, ופרופ' הלבני אינו כזה".

כ': אחרי פטירתו, בשבעה, סיפר לי ניקו, המטפל הפיליפיני שלו, בהתרגשות ובבכי, על הרגע של יציאת הנשמה. וכמה פעמים קרה לרבי דוד "אבא".

